

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-01-31, iš Štuthofo - į Vilnių

Stutthof, d. 31 Januar 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Stutthof, d. 31 Januar 194[4]

Vanduk, mylima! Heute kam Dein Brief v. 13-I. Also, Du hast wieder einen meinen Brief nicht erhalten! Ach, diese verschwundene Briefe, – die machen mir so viel Schmerz! [Über meine gesundheit habe ich nicht viel schreiben: ich bin Häftlingen], man gesund sein soll. Auch über mein Leben, das Dich so interessiert, kann ich nicht viel schreiben. Meine Arbeit im Büro ist leicht, sie ist mir nützlich – sie rettet mich von dem Heimweh. Doch dichterisch kann ich nicht arbeiten: in unserer Wohnstube sind zu viel Leute um dem Geist dichterisch konzentrieren zu können. Hier verbrachte Zeit ist aus meinem Leben weggestrichen. Ja, habe ich einige Schülern, denen belehre ich Geheimnisse des Dichtens, – zwei von ihnen sind sehr begabte Kerle. Ich selbst schreibe nichts. Für d. Almanach „Varpai“ kann ich von hier aus nichts zu schicken. Vielleicht könntest du geben: 1) mein Artikel über Renaissance zu Florenz u. Sem Benelli's Dichtung, – nimm diesen Abschrift, den hat Gestapo bei meiner Verhaftung genommen (Du hast doch zurückbekommen?), – dieser Abschrift ist von mir korrigiert, 2) kurze Zusammenfassung des I-n Aktes meiner Übersetzung von Sem Benelli's „Il Mantellaccio“ und vollen Text des II-n Aktes (in Zusammenfassung des Inhalts soll bleiben das Lied der Vagabundenbande Il Mantel-cio, die singen sie bei der Ankunft in der Akademie). Wenn dieses Material passt nicht, dann solltest du geben: I-n Akt aus dem „Kazimieras Sapiega“, oder, noch besser, d. III Akt von „Apyaušrio Dalia“ (auch Zusammenfassung d. I u. II Akten). Das Geld v. meinen Honoraren Du sollst verbrauchen, – ich brauche nicht viel u. habe jetzt genug. Jetzt brauche ich keine Wäsche. Es ist schade, dass du die Paketen wieder nicht nummeriert. No 3 habe ich schon längst erhalten. In voriger Woche kamen: 1) 24-I ein Päckchen (Brot u. Papirosen), 2) 27-I ein wertvolles Päckchen von Vater u. ein grosses Paket von Dir (einen 5 klg., – mit Brot u. Äpfel, leider, [1r] // die Äpfel waren fast alle verfault u. haben sie Brot verdorben). Die Sendungen sollst Du nummerieren oder das Datum stellen. Ich habe keinen Grund, keinen Fakten, doch glaube ich fest, dass in den zweiten Hälfte des Monats März werde ich nach Hause, zu Euch, kommen. Wenn kannst Du, schicke mir irgendwelcher Reisekoffer, – aus deinen Sendungen habe ich viel verschiedenen Sachen gesammelt. Danke vielmals für die Blume, die hat mir das Atmen des lieben Vaterlandes gebracht. Danke Dir! In dieser Zeit bin ich nicht schlechter geworden, aber das will ich nicht jetzt erzählen. Küsse Dalia, grüsse Sie u. sage Ihr, dass ich mit festem Vertrauem in die Zukunft sehe, – mein Geist ist steif u. hart geworden, – und stolz. Sage das Ihr. Küsse ich Dich Vanduk, – danke – umarme – wir werden noch leben!

Dein Bal [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stutthofas, 1944 [m.] sausio 31 d.

Vanduk, mylima! Šiandien atėjo Tavo I-13 laiškas. Taigi Tu vėl negavai vieno mano laiško! Ak, tie pradingę laiškai, – jie teikia man tiek daug skausmo! [Apie savo sveikatą daug nerašau: aš esu kalinys] [1], turiu būti sveikas. Aš taip pat negaliu daug rašyti apie savo gyvenimą, kuris Tave taip domina. Mano darbas raštinėje lengvas, jis man naudingas – gelbsti mane nuo Tėvynės ilgesio. Kūrybos darbo imtis negaliu: mūsų patalpoje per daug žmonių, kad galėtum susikaupti. Čionai praleistas laikas išbrauktas iš mano gyvenimo. Taip, aš turiu keletą mokinių, kuriuos mokau poetinės kūrybos paslapčių, – du iš jų labai gabūs vyrai [2]. Aš pats nieko nerašau [3]. Almanachui „Varpai“ negaliu nieko iš čia siųsti [4]. Gal Tu galėtum duoti: 1) mano straipsnį apie Florencijos Renesansą ir Sem Benellio kūrybą, – paimk tą nuorašą, kurį turėjo gestapas mane areštuodamas (Tu juk jį atgavai?) [5], – jį aš buvau pataišęs, 2) trumpą Sem Benellio „Apsiautalo“ I-o veiksmo mano vertimo santrauką ir visą II-o veiksmo tekstą [6] (turinio santraukoje turi likti Apsiautalo Gaujos daina, kurią dainuoja liaudies poetai, atvykę į Akademiją [7]). Jei ši medžiaga netinka, tada turėtum duoti: I-ą „Kazimiero Sapiegos“ veiksmą [8] arba, dar geriau, III „Apyaušrio dalios“ veiksmą (taip pat I ir II veiksmų santraukas) [9]. Mano honorarų pinigų Tu privalai naudoti, – man daug nereikia ir dabar turiu pakankamai. Dabar man nereikia baltinių. Gaila, kad Tu vėl nebeenumeruoji siuntinių. Siuntinį nr. 3 aš jau seniai gavau. Praeitą savaitę atėjo: 1) I-24 paketėlis (duona ir papirosai), 2) I-27 vertingas siuntinėlis nuo tėvo ir didelis paketas nuo Tavęs (5 klg., – su duona ir obuoliais, gaila, [1r] // beveik visi obuoliai buvo supuvę ir sugadino duoną) [10]. Siuntinius privalai numeruoti arba pažymėti datą. Aš neturiu jokio pagrindo, jokių faktų, bet tvirtai tikiu, kad kovo mėnesio antroje pusėje grįšiu pas Jus namo. Jei gali, atsiųsk man kokį nors kelioninį lagaminą, – iš Tavo siuntinių prisirinko daug įvairių daiktų. Labai ačiū už gėlę, kuri man atnešė brangios Tėvynės alsavimą. Ačiū Tau! Per tą laiką man nepablogėjo, bet dabar nenoriu apie tai pasakoti. Pabučiuok Dalią, perduok jai linkėjimus ir pasakyk, kad aš žiūriu į ateitį su tvirtu pasitikėjimu, – mano dvasia pasidarė tvirta ir stipri, – ir išdidi. Pasakyk Jai tai. Bučiuoju Tave, Vanduk, – ačiū – apkabinu – mes dar pagyvensim!

Tavo Bal [1v] //

KOMENTARAI

[1] Frazė išbraukta Balio Sruogos ranka parkeriu (mėlynu rašalu), spėtina, lagerio cenzoriui nurodžius.

[2] Balys Sruoga Stutthofu lageryje inicijavo literatūrinį būrelį „Aitvarai“, labiausiai skatino eiles rašyti karininką Vytautą Stanevičių (Staneiką), lagerio pašte dirbusį Joną Rimašauską (Rimošiu), kunigą Stasį Ylą, mokytoją, sportininką Leoną Puskunigį.

„Aukštaūgis V. Stanevičius, kurį praminiau Loki, laisvėje mezgė eilėraščius, nekantravo kurti ir dabar, todėl greitai susibičiuliavo su Sruoga ir padėjo jam suburti „aitvarus“ (Leonas Puskunigis, „Štuthofas žardienos“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas*, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 370).

„Kaip ir keletas kitų grupėje, Jonukas [Jonas Rimašauskas] pabandė rašyti ir paskatintas Sruogos pradėjo veržtis į mūsų [„aitvarų“] tarpą. Gal ir turėjo talentą, o gal daugiau dėl fasono – to aš nežinau. Jis dažnai pasukdavo Sruogos kampan prie lango ir jie šnekėdavosi. Sruoga jam kažką aiškino, rodydavo. Aš manau, kad Joneliui, kaip vienam iš savo „aitvarų“, profesorius tikrai norėjo padėti rasti save. Jonukui patiko, kad jis gali pasikalbėti su profesoriumi ir kad yra nė kiek ne menkesnis už kitus, gal dar geresnis, gabesnis. Mes, jaunesnieji, su Jonuku sutikdavome – su juo pagaliau nebuvo ko ginčytis ar pyktis, nes grįždavo iš darbo tik vakare, visada laukiamas – su laiškais, su naujienomis, su „pletkais“. Pati padėtis darė jį labai svarbų mūsų grupėje, ne vienas stengėsi prisigerinti, prisimeilinti. Tai jam patiko.

Jis turėjo imlią sielą ir protą[...]“ (Aleksandras Kantvilas, „Prisiminimai apie Štuthofu kankinius“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas*, p. 181; dar žr. Aleksandras Kantvilas, *Memuarai*: Mano prisiminimai apie Stutthofu koncentracijos stovyklą ir joje kalintus likimo draugus, Lietuvos įkaitus, 1943–1945, Hobart, Tasmania, 1990, [pasirašytas mašinraštis], in: *LNMMB RKRS*, f. 188, b. 192, p. 58–59).

„Jo [Leono Puskunigio] talentą išvelgė prof. Sruoga: pasirodo, Leonas mokėjo pasakoti, pradėjo rašyti. Didysis Aitvaras neslėpė savo džiaugsmo, skaitydamas ir jam patarinėdamas“ (Aleksandras Kantvilas, „Prisiminimai apie Štuthofu kankinius“, in: *op. cit.*, p. 183).

Balys Sruoga vertino kunigo Stasio Ylos „nuoširdžias, paprastas, artimas poezijai“ maldas (Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Putnam: Immaculata, 1951, p. 220). Skatino jį rašyti eilėraščius:

„– Rašyk eiles! – pradėjo profesorius. – Turi stilių, valdai žodį. Bandyk! Parašęs, atnešk man – peržiūrėsiu. Norėjau parodyti, kad jo pageidavimų neniekinu. Ėmiau bandyti“ (*Ibid.*, p. 222).

Štuthofu lageryje 1943–1944 m. parašytų Stasio Ylos, Jono Rimašausko eilėraščių publikaciją žr. „Poezija“, parengė Algis Samulionis, in: *Literatūra ir menas*, 1993-03-13, Nr. 11, p. 7.

- [3] „Ką mes galėjome sukurti, rašydami vogčiomis barako kampe, lagerio velniavą išgyvendami?! Skaudžiausius įspūdžius, kuriuos lazda į mūsų smegenis ir kaulus įrašė, tada turėjome slėpti. Sakėme: liksim gyvi – laisvę galėsime viską papasakoti. Taip, matyt, manė ir Balys Sruoga, tas Didysis aitvaras“ (Leonas Puskunigis, „Štuthofas žardienos“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas*, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 370).

„Sruoginis visą laiką teigė, kad jis neims plunksnos į rankas, kol negrįš į laisvę.

– Šiame košmare negali gimti jokia šviesesnė idėja, – sakydavo“ (Stasys Yla, „Aitvarų klubas“, in: Balys Didysis: *Prisiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 332).

„Rašyti nebuvo lengva. Pavargusiose smegenyse vis dar buvo minčių chaosas. Be to, stigo popierio, vietos, kur atsistėti, ir pakenčiamos ramybės susitelkti. Tik kai pradėjome atsigauti, apsipratom su aplinka, rašymas davė džiaugsmo, nešė išsivadavimą iš esamos klaikumos. Man buvo graži proga bendrauti su plunksnos draugais, o ypač su Sruoga“ (Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Putnam: Immaculata, 1951, p. 223).

„Noras rašyti grįžo, ko gero, paskutinis, tik antrąjį lagerio pavasarį, nors tarp grupės narių, valdančių plunksną, buvo nemaža, netrūko ir turinčių literatūrinio ar žurnalistinio darbo patirtį. Matyt, reikėjo laiko atsitokėti, gal ir stipresnio moralinės kančios bei tėvynės ilgesio jautimo, kurį pirma buvo užgožusios mintys apie išlikimą, alkį, fizinę savijautą. Neatsitiktinai kai kuriems ta kūryba užsimezgė tarsi netyčia. S. Yla pradėjo nuo poetizuotų maldų užrašų ir tik vėliau, kitų paskatintas, prisėdo prie eilėraščių ir novelių („Keliantis miestas“, „Dūlis – meisteris“, „Pamišusi meilė“). Be S. Ylos, eiliavo ir J. Rimašauskas, prieš karą jau spausdinęs kūrybą vaikų laikraščiuose, ir kariškis V. Stanevičius. Buvęs „Kariūno“ redaktorius, pokaryje žinomas rezistencijos Lietuvoje dalyvis J. Noreika apmetė novelę „Tamošiūnas“; aktyviai prozos ėmėsi marijampolietis mokytojas L. Puskunigis, lageryje sukūręs net keletą vaizdelių („Vilkstaugė“, „Jonieškos namelis“, „Viengungio juostos“, „Pušies pasaka“, „Ant senųjų kapinaičių“). R. Mackonis, prieš karą žinomas vilnietis literatas ir lietuviškos spaudos darbininkas, sumanė romaną „Keistuolis“. Visa tai gimė čia pat, barako kamšatyje, išsikovojus stalo kertę, prisėdus ant taburetės tarpulovyje arba lauke, kur barako pasieny, tiesiog ant žemės. Popierius kūrybai buvo slapta, rizikuojant įkliūti, „suorganizuojamas“, kitaip sakant, nudžiaunamas iš biurų; tiko ir lakštai iš siuntinių, į kuriuos prieš tai kas nors būdavo suvyniota. Pačius rankraščius slėpė lovose. Kaip tos iš gyvojo pasaulio atėjusios popieriaus skiautės, toks buvusio gyvenimo atgarsis buvo ir daugelio kūrinių tematika. Apie lagerį nėra nė niekas, tai rodėsi pernelyg pavojinga. Kūryba buvo grįžtama į prieškarį lietuvišką kaimą ir miestelius, jų problemas ir buitį, retsykiais nuklystama į istoriją. Tik poezijoje greta tradicinio ilgesingo, neoromantikų suformuoto tėviškos peizažo kartais įsipina ir kokia nors lagerio realija ar prasiveržia skausmingas nevilties šūksnis“ (Algis Samulionis, „Kūryba kaip dvasinis pasipriešinimas“, in: *Literatūra ir menas*, 1993-03-13, Nr. 11, p. 6).

- [4] „1944 m. pavasarį B. Sruoga ėmėsi kūrybos ir pats, įveikdamas sunkų psichologinį barjerą. Tai, kad negalėjo kurti (iš pradžių dėl beteisės kalinio padėties, fizinio išsekimo, vėliau dėl erzinančio buvimo nuolat būryje ir triukšme, o svarbiausia dėl tos dvasinės traumos, kurią išgyveno), ištisus metus jam buvo didžiulė, sunkiai pakeliama tragedija. „Aš taip ilgiauosi kūrybinio darbo... Mano dabartinės padėties beprasmiškumas veda į pasiutimą“, [...], „Praėjo jau ištisi metai, kai aš nieko neveikiu kaip rašytojas ir mokslininkas. Tas neveiklumas negali kelti džiugių minčių, – ką tai reiškia poetui, nesupras joks valdininkas...“ – skundėsi jis laiškuose iš lagerio. Pirmieji B. Sruogos literatūriniai darbai Štuthofe buvo straipsniai „Teatro romantika“ ir „Tikroviškumas teatro mene“, rašyti vokiškai ir 1944 m. gegužės 31 d. bei birželio 5 d. išsiųsti dukrai į Vilnių kaip teatro estetikos pagrindų išdėstymas. Tą pačią vasarą rašytojas grįžo ir prie dramaturgijos“ (Algis Samulionis, *Balys Sruoga: Monografija*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 337–338).
- [5] Balys Sruoga, „„Apsiautalo“ poezija“, [Vilnius], [1943], [mašinėraštis], in: *LNMMB RKRS*, f. 33, b. 11, l. 1–34r.
- [6] Poemos antrąjį veiksmą žr. Sem Benelli, *Apsiautalas*, vertė Balys Sruoga, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1318, l. 54–86.

- [7] „Apsiautalo“ liaudies poetų, atvykusių į poetų aristokratų Akademiją, pasaulėžiūrą geriausiai reprezentuoja Neofito daina. Ji poetų klasikų ir romantikų varžytynių fone skatino tikėti „gyvenimiška teisybe, įkvėpimo viduje galia“ (Balys Sruoga, „„Apsiautalo“ poezija“, in: Sem Benelli, *Apsiautalas*, vertė Balys Sruoga, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1988, p. 148).

Neofitas, reikšdamas individualius jausmus, kartu „surasdavo žodžius pasakyti tiem jausmam, kuriais vieningai gyveno visa minia, – kuriais apskritai kiekviena žmogaus širdis gyvena“ (Idem, in: *Ibid.*, p. 149):

Gaujos vadove, aš, tiesa, naujokas.
Tu nežinai, ką aš širdy nešioju!
Ne dailumu dainos norėčiau girtis,
Bet savo sielą jum atvert ir širdį
Nunuoginti: temato bendrija,
Kad „Apsiautalą“ šitą, jūsų ženklą,
Kurį iš gailėsio man dovanojai,
Teisėtai priėmiau – dėviu teisėtai!
(Sem Benelli, p. 49)

Neofito poetiniame kreipinyje į kauke prisidengusią damą (Smaragdą) girdėti vilties, meilės, gyvybės, laisvės motyvai. Šis fragmentas, pasiūlytas pirmą kartą išspausdinti vokiečių okupuotoje Lietuvoje leidžiamame antinacinio pobūdžio žurnale *Varpai*, suskamba simboliškai – ir kaip poeto tremtinio kreipinys į tėvynę:

O, nepažįstama, vilties spalva
Tave apdarė! Aš jaučiu: tu nori
Kad meilė gedulą širdies tavosios
Atsietų. Vienas aš tave pažįstu.
Taip! Aiški man žalioji smaragdumo
Gražna bežadė. Jų gyvybė dega –
Paguodžiama, jauki. Gyvybė toji,
Kur nuo kalnų viršūnių iki jūros
Gelmių žaruoja – auga – ir svajoja!
Spalva drabužio tu atgaivinai
Minty šviesiosios laisvės man dienas,
Kai aš kalnų užimuos ir girių erdvėj,
Užmiršęs viską, gainiojau svajonę
Lyg paukštę ažuolyno. [...]
Visai aš nepavargęs. Aš poetas!
Daina – tai mano pašaukimas. Jeigu
Dainuot poetą šauksi net mirties
Minutę – tavo prašymo pakaks,
Kad vėl liepsnotų gėstanti gyvybė, –
Jis tau dainuos – dainuos lig pat mirties!
Tai taip ir tu dabar mane šauki,
Žalumą spingsintį primindama,
Dainuoti sielai. Nuostabus Smaragde,
Ilgėjimos pirmavaizdi ir laisvės,
Tu nesuklydai. Tu pastuksenai
Į plačią širdį, į liepsnojančią,
Kuri nerimsta, trokšdama aprėpti
Gamtos kūrybą visą savo meilėj:
Į meilės siautį visa, kas yra!
Širdis ta – štai. Dainuot ji pasirengus.
Tau reikia atramos. Ji tau čionai –
Vienintelė ir galima. Todėl,
Kad tik viena širdis poeto,
Kuri aprėpiančią visatą meile
Kaip aukuras liepsnoja, – ji viena
Stipri, galinga, kaip pati gamta,
Ir kaip gamta ji atsimest negali!
(Sem Benelli, p. 51–53)

Ši „Apsiautalo“ bendrijai priklausančio poeto Neofito daina laimėjo kauke prisidengusios damos (Smaragdo) lauro šakelę. Antrasis poemos veiksmas skirtas jų susitikimui, kurio metu madona pasirodo be kaukės. Paaiškėjo, kad Neofitą įkvėpusi mūza – poetų Akademijai priklausiusio konsulo žmona Silvija, kurią sujaudino Neofito eilės:

Kiek šiandie nusivylusi buvau
Apgaule laimės, tiek nauja viltim
Atsigavau ir vėl galiu tikėti
Poezija. Tokia, kuri tikrai
Galėtų širdį liūdinčią paguosti!
(Sem Benelli, p. 66)

Jų susitikimo pabaigoje pasigirsta Neofito daina, kuria reiškiami ir bendražmogiški egzistenciniai išgyvenimai:

Jūra graudžio begalinio,
Sielvartos plačioji jūra, –
Tu, širdie, našlaitė mano,
Atsiskyrėlė širdis!
Trokšdama gležnutės laimės
Tu plakies būties pakrantėj, –
Jūrai dingojas, kad uolos
Trokšta šlamancios drėgmės!
Ak, banga jų nepasotins,
Tik suaižys jom krūtinej, –
Tik pati, visatos meilėj
Putų ašarom ištikš!
(Sem Benelli, p. 83–84)

- [8] Prieš metus žurnale *Varpai* publikuota dramos „Kazimieras Sapiega“ finalinė scena, žr. Balys Sruoga, „Kazimieras Sapiega“, in: *Varpai*, Šiauliai, 1943, p. 12–21. Apie dramos fragmento publikaciją *Varpuose* plačiau žr. 1944-01-16 Balio Sruogos laiško komentarą (II). Vanda Sruogienė, prisimindama dramos „Kazimieras Sapiega“ rašymo laiką, pabrėžė, kodėl ji Baliui Sruogai buvo svarbi: „Kodėl taip ilgai nusitęsė „Kazimiero Sapiegos“ rašymas? Trukdė gyva istorija. Ji absorbavo visą autoriaus sielą. Atsimenu, kada jau prie galo, mes tuoj karui praūžus 1941 m. vasarą nuvykom į Jeruzolimą pas Krutulius. Rugsėjo 8 d. aš nuėjau pėsčia į Vilnių ir pasibaisėjusi pamačiau žydų varymą į Ghetto. Mano buvusios mokinės, senos moterys, koliekos... varomi, mušami, niekinami... Ir aš bejėgė parėjau visai sukręsta namo. Balys kaip tik rašė „Sapiegą“. Išklause mano baisius pasakojimus. Visas išbalė. Tylėjo. Rašyti po to ilgai nepajėgė... Kai vyko toliau persekiojimai dar platesniu mastu, jis visa savo esybe „norėjo žmonėms į širdį viltį sėti“...“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1978-07-08, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, I. 1r).

- [9] Iš kelių Balio Sruogos pateiktų pasiūlymų literatūros almanacho *Varpai* leidėjas Kazys Jankauskas pasirinko dramos „Apyaušrio dalia“ finalą, žr. Balys Sruoga, „Geso saulė netekėjus“, in: *Varpai*, Šiauliai, 1944, p. 191–202. Finalas pradėtas aktualia remarka: „Toje sukilėlių tragedijoje mūsų laikų žmogui visų brangiausia: lietuvių tautos vargo žmonių heroizmo emocijos“ (Idem, in: *Ibid.*, p. 191). Dramos finale parodyta nesėkmingo valstiečių sukilimo prieš bajorus pabaiga: ieškomi maištą sukėlę vadai, skaičiuojami bajorų nuostaliai, planuojamos mirties bausmės. Lietuvos pažiūrininkis Antanas Tyzenhauzas su Vilniaus vyskupu Masalskiu susitaria dėl valstietės Dalios Radvilaitės, gabios baleto šokėjos, likimo. Tyzenhauzas ją, kaip baudžiauninkę, paskolina Masalskiui, kad ji tarnautų Vilniuje įsteigtame jo teatre. Tyzenhauzas pasirašo, kad, Daliai sutikus tapti Masalskio balerina, jis išteisintų ir paleistų jos tėvą, kitus sukilėlius, pasmerktus mirčiai. Dalia Radvilaitė, perskaičiusi Tyzenhauzo iš anksto parengtą raštą, nusišauna. Ji tampa kovos už laisvę auka. Laisvės apyaušrį pranašauja mirusią Dalią apraudantis „špitolninkas“ Skudutis:

Vargšele Dalia,
Gyvenimėliu gulbele lėkei...
Apyaušrio išauštant nesulaukei...
Paskambinsiu, širdel... kad tavo vardas
Po Lietuvėlę vargančią skambėtų
Visų apyaušrių dalele...
(Balys Sruoga, „Geso saulė netekėjus“, p. 202)

Vanda Sruogienė liudijo, kad „Sruogai labai prie širdies buvo Skudutis (kaip ir tas vargo, liaudies poetas iš [...]) vertimo „Apsiautalas“). Finalinę sceną galutinai redaguojant buvo pas mus užsukęs [Balio Sruogos Teatro seminario dalyvis] Antanas Rūkas – jo patarimu toji scena įgijo savo paskutinę formą, įvedant Skudutį...“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1979-12-31, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, I. 3r).

Dramoje „Apyaušrio dalia“ valstiečių kovos su bajorais dėl laisvės 1769 m. simboliškai priminė ir 1943–1944 m. lietuvių pasipriešinimą okupantams vokiečiams. Dalios Radvilaitės žodžiai skatino nepasiduoti, tikėti kovos dėl laisvės prasme:

Bet vis dėlto turės ateiti diena,
Kada ir tu, ir santvarka tava
Bus praeities slogutis. Sapnas. Blūdas!
(Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 201)

Tikiu. Šventai tikiu.
Tėvynė daug aukų pareikalaus.
Auka norėčiau būti pastaroji...
(Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 201)

Dalios Radvilaitės žodžiais simboliškai kalbėta *Varpų* skaitytojams ir apie savijautą lageryje:

Vargdienių kraujas dega manyje.
Gimtos pastogės liūdesys klaikus
Kaip varpas skamba širdyje...
(Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 200)

O, Viešpatie! Kodėl gaudžiausią šoki
Žmogus prieš mirtį šoka? O, kodėl
Pasaulis kvaituliu apakęs sukas,
Kai liepos švokščia..., kai lineliai žydi?..
Kai alpstanti širdis gyventi trokšta?..
(Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 201)

- [10] Sausio 5 d. Vanda Sruogienė išsiuntė Baliui Sruogai 1 [klg.] ir 250 [gr.] siuntinį („70. 7dėž[utės] popirosų, lašinukų (iš Doros) 300 gr., kavos, sausainukų“); sausio 11 d. Kazimieras Daugirdas išsiuntė 1 [klg.] ir 250 [gr.] siuntinį, kuris „gautas 1–20“ („71. sviesto 300 gr., duonos 1 klg., marmelado 100 gr., dešros 250 gr.“); sausio 13 d. Vanda Sruogienė išsiuntė dar 1 [klg.] ir 250 [gr.] siuntinį („72. Pyragaitis iš Būgių, kava, 2 dėž[utės] popirosų, tabokos maišelis, dantims milteliai, muiliukas skutimuisi, popieriai popirosams“) („Sąrašas siuntinių, siųstų į Stuthofą“, žr. „Balys Sruoga, „Biografija, 1943–1945, Stuthof“, in: *BLKMČ BS*).